

Producció agrària i manufactura a Catalunya. Entre el redreç i l'estancament

Jaume DANTÍ I RIU
Universitat de Barcelona
Membre del Comitè Científic

Sobre l'impacte de la crisi baixmedieval a Catalunya s'han publicat darrerament un bon nombre de treballs en els quals es plantegen tant el seu caràcter com el seu abast i les seves conseqüències.¹ Sense que es pugui considerar un debat tancat, en conjunt mostren la necessitat de matisar-ne els efectes i especialment de no concebre aquell període que es feia arrencar de 1333 o de 1348 com un procés continuat fins a la darrerria del segle xv.

Molta menys atenció ha merescut, per contra, el debat sobre el caràcter del període que coincideix amb el regnat de Ferran II des de la perspectiva econòmica i que fonamentalment s'ha mogut entre la consideració de redreç, amb més o menys contribució d'algunes actuacions reials, o d'estancament per la dificultat de consolidar els primers signes de recuperació. Així doncs, l'objectiu del nostre treball serà el d'aprofundir en els indicadors que les recerques ens han aportat després de les obres de Vicens i de Vilar, de referència necessària.²

Vicens, en la introducció de la seva obra, incorporava una anàlisi crítica prou precisa de la historiografia precedent, de la qual sobresortia particularment la po-

1. Entre d'altres: Gaspar FELIU, «La crisis catalana de la Baja Edad Media: estado actual de la cuestión», *Hispania* (Madrid), vol. LXIV/2, núm. 217 (2004), p. 435-466; Paulino IRADIEL, «La crisis bajomedieval, un tiempo de conflictos», a *Conflictos sociales, políticos e intelectuales en la España de los siglos XIV y XV*, Logronyo, Instituto de Estudios Riojanos, 2004, p. 13-48; Pere BENITO MONCLÚS, «Fams i caresties a la Mediterrània occidental. El debat sobre "les crisis de la crisi"», *Recerques* (Barcelona), núm. 49 (2004), p. 179-194; Pere BENITO MONCLÚS i Antoni RIERA MELIS (coord.), *Guerra y carestía en la Europa medieval*, Lleida, Milenio, 2014.

2. Jaume VICENS VIVES, *Ferran II i la ciutat de Barcelona 1479-1516*, Barcelona, Universitat de Catalunya, 1936; Pierre VILAR, «Le déclin catalan du bas Moya-Âge», *Estudios de Historia Moderna* (Barcelona), vol. VI (1956-1959), p. 1-68; Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, vol. II, Barcelona, Edicions 62, 1964, p. 199-212; Ernest BELENGUER, *Ferran el Catòlic: Un monarca decisiu davant la cruïlla de la seva època*, Barcelona, Edicions 62, 1999, p. 24. Belenguer es lamenta que, de fet, ha estat tot el període el que no ha merescut, després de Vicens, l'atenció suficient ni de medievalistes ni de modernistes.

larització entre els qui havien valorat la sortida de la crisi com a mèrit de l'obra del monarca i els qui, al contrari, consideraven que la seva intervenció havia estat dirigida a afeblir políticament i econòmicament Catalunya en benefici de Castella. Amb una anàlisi política molt més rigorosa, Vicens ponderava l'actuació de la monarquia i, en tot cas, valorava la intencionalitat positiva del monarca respecte a Barcelona, amb un cert excés d'optimisme pel que fa als resultats, però sense negar l'interès reial pel control efectiu de les institucions catalanes i dels recursos que se'n desprenien. Vilar, per contra, es refereix sobretot a les conjuntures adverses, no exclusivament catalanes, que anaven molt més enllà de les relacions entre sobirà i institucions, motiu pel qual les intervencions reials van tenir sovint resultats precaris, tot i posar les bases de la recuperació i del creixement posteriors. Vilar conclouïa que des de la darrereria del segle xv Catalunya «viurà uns temps més calcats, més pròspers, però en una llarga passivitat».³ A una conclusió semblant arribava C. Batlle dues dècades després, tot i fent notar els efectes negatius que havia comportat la implantació de la Inquisició castellana: «En conjunt [...] el govern de Ferran fou positiu i de redreç, i intentà portar un veritable ressorgiment del Principat».⁴

Endinsar-nos en l'evolució de la producció agrària i de la manufactura durant aquell període, sense entrar gaire en aspectes absolutament vinculats com són el de les estructures productives o el de l'activitat comercial i el particular rerefons demogràfic, resulta encara prou difícil degut al nombre limitat d'estudis disponibles, justificat en bona part per la manca de fonts quantitatives continuades, però també per ser un marc cronològic sobre el qual no hi ha hagut gaire atenció, ni dels medievalistes ni dels modernistes.⁵ Es tractarà, doncs, de constatar fins a quin punt les transformacions que permeteren un creixement inqüestionable a partir de mitjan segle xvi arrencaven ja de finals del xv, acabada formalment la guerra pagesa, malgrat l'aparició periòdica de brots epidèmics, de la mateixa manera que s'encetava una nova dinàmica en la manufactura vinculada amb les possibilitats comer-

3. Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya...*, vol. II, p. 211.

4. Carme BATLLE, *L'expansió baixmedieval, segles XIII-XV*, vol. III de *Història de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1988, p. 214.

5. La major part de treballs acaben a les darreres dècades del segle xv o s'inicien a la primera del xvi, tret de l'anàlisi específica sobre la Sentència Arbitral de Guadalupe i la seva repercussió estructural. Vegeu: Eva SERRA I PUIG, *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII: Baronia de Sentmenat 1590-1729*, Barcelona, Crítica, 1988; Montserrat DURAN I PUJOL, «Producció i renda agrària a la Catalunya del segle XVI», a Núria SALES et al., *Terra, treball i propietat: Classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*, Barcelona, Crítica, 1986, p. 186-213. Entre els qui ofereixen un tractament continuat, vegeu: Jaume CODINA, *Els pagesos de Provençana (984-1807): Societat i economia a l'Hospitalet pre-industrial*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987; Josep FERNÁNDEZ I TRABAL, *Una família catalana medieval: Els Bell-lloc de Girona 1267-1533*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995; Jaume CODINA, *A Sant Boi de Llobregat (segles XIV-XVII)*, Barcelona, Columna, 1999; Josep FORNS I BARDAGÍ, *Economia i societat en els regs històrics occidentals catalans: Almenar (Segrià) i la seva àrea, segles XIV-XIX*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004.

cials i un cert suport de la monarquia, encara que sempre més favorable als sectors privilegiats.⁶ D'altra banda, com ja és sabut, l'impacte de la crisi baixmedieval fou general, però no incidí arreu amb la mateixa intensitat, de manera que les condicions per a la represa resultaven també distintes, a més de ser diferents en les àrees de domini del mas i l'emfiteusi o en les estructurades a partir de les cartes de poblament, i entre les zones de policultiu i les de monocultiu, entre les que atreïen població i les que en seguien perdent.

LA PRODUCCIÓ AGRÀRIA

Abans d'endinsar-nos en els trets i l'evolució de la producció agrària, és indispensable fer algunes referències a l'evolució de la població per poder interpretar més ajustadament les característiques i la capacitat de transformació d'aquella tendència que havia estat clarament de davallada durant bona part del segle xv. Les dimensions de la pèrdua demogràfica i el corresponent efecte sobre l'abandonament de terres foren sens dubte el context en el qual es produïren els canvis en aquell període que enllaçava la Catalunya medieval amb la moderna.

Deixant de banda les qüestions prou conegudes sobre la fiabilitat dels fogatges i seguint les correccions més recents que s'hi han anat fent, ens fixem en els possibles límits de descens i en les dificultats de recuperació.⁷ Una primera constatació és que, en zones de l'interior i properes a Barcelona, el nivell de caiguda fou dels més importants i que, en general, el moment més baix podria situar-se entorn de la dècada dels setanta, a l'acabament de la Guerra Civil. En relació amb el final del segle xv, amb el fogatge de 1497, també és clar que la població restava lluny de la de 1378 i en àrees com les del Garraf, el Tarragonès i l'Alt Camp continuava davallant. Pel que fa a la recuperació, amb les dades del fogatge de 1515, fou també prou diversa, més intensa a l'interior que a la zona litoral i amb pèrdues a l'àrea pirinenca.⁸ Així i tot, en una àrea interior com era la vall de Torelló, el redreç també era limitat i no seria fins a 1553 que s'hauria recuperat la població de mitjan segle xiv.⁹ Tampoc es pot oblidar la continuïtat dels brots de pesta, que per a Barcelona es pro-

6. Albert GARCÍA ESPUCHE, *Un siglo decisivo: Barcelona y Cataluña 1550-1640*, Madrid, Alianza, 1998.

7. Gaspar FELIU, «La demografia baixmedieval catalana. Estat de la qüestió i propostes de futur», *Revista d'Història Medieval* (Barcelona), núm. 10 (1999), p. 13-43; Kay SUENAGA PORTUGUÉS, «Estimació matemàtica de la població de la Corona d'Aragó», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), núm. 31 (2011-2013), p. 325-336.

8. Gaspar FELIU, «La demografia baixmedieval catalana...», p. 36-37. L'estudi esmentat de Kay Suenaga, a partir de l'aplicació de la metodologia de la interpolació, coincideix amb l'apreciació de G. Feliu que el punt d'inflexió en la caiguda podria situar-se entorn de 1475 i fins i tot en 1497.

9. Xavier TORRES I SANS, *La vall de Torelló als segles XVI i XVII: Una història de paraires i bandolers*, Vic, Eumo, 1995, p. 17-19.

duïren els anys 1493-1494, 1497, 1501, 1507 o 1515, mortalitats extraordinàries que es van patir igualment al camp, amb més o menys intensitat, motiu pel qual van persistir els despoblats fins el segle XVIII en àrees com el Segrià, on el nivell més baix de la crisi es registrava el 1497.¹⁰

Fou entre 1515 i 1553 quan, de forma més general, la població catalana avançava cap al creixement des d'una situació inferior a l'assolida a les primeres dècades del segle XIV. Amb tot, tampoc en aquell període la recuperació abastava la totalitat del territori. Serveixi d'exemple el cas dels pobles del Vallès Oriental. Dels cinquanta pobles dels quals es tenen les dades de 1378 i 1553, la meitat no aconseguiren superar el nombre de focs del segle XIV, amb una pèrdua mitjana del 30%; sovint es tractava dels pobles més petits i de zones més elevades. Pel que fa al comportament entre 1497 i 1515, el 22% continuava davallant i el 18% mantenia la mateixa població, i encara entre 1515 i 1553 hi havia catorze pobles que perdien població.¹¹ Segons les xifres ofertes per J. Iglésies, durant la primera meitat del segle XVI, el conjunt de la comarca hauria tingut un creixement d'un 18,2%, una mica inferior al del Principat, que se situava en el 20%.¹² Es comprova, doncs, la dificultat de recuperació en una zona propera a Barcelona, en la qual també es produïa una redistribució de la població: eren els pobles petits els que perdien efectius que es desplaçaven cap a les viles més grans o cap a aquells nuclis que exerciren un cert paper centralitzador dins el marc de la respectiva jurisdicció. Es tractava, a la fi, d'un territori amb una baixa densitat de població, oscil·lava entre els 2 i el 2,2 focs/km², semblant a la mitjana catalana, amb masos rònecs i terra erma per conrear.

Era, doncs, amb aquelles limitacions demogràfiques com s'afrontaria el redreç de la producció agrària. En aquest punt hi ha plantejada una de les qüestions significatives del període que estudiem, que és el de la cronologia del canvi de conjuntura. Predomina el criteri, ja avançat per P. Vilar, que la sortida de la crisi no s'observa fins a finals del segle XV, i que l'acabament de la guerra i de la revolta pagesa no suposaven l'inici de la recuperació econòmica tenint en compte l'impacte de tot plegat.¹³ Alhora s'ha assenyalat específicament la Sentència Arbitral de Guadalupe de 1486 com un possible factor d'inflexió com a recurs per a una certa estabilitat al camp, tot i el qüestionament que s'ha fet del seu impacte real, superada la visió més positiva donada per Vicens.¹⁴

10. Josep FORNS I BARDAGÍ, *Economia i societat en els regs...*, p. 39-42.

11. Jaume DANTÍ I RIU, *Terra i població al Vallès Oriental: Època moderna*, Santa Eulàlia de Ronçana, Ajuntament de Santa Eulàlia de Ronçana, 1988, p. 78-86.

12. Josep IGLÉSIES, *Distribució comarcal de la població catalana a la primera meitat del segle XVI*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1957.

13. Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya...*, p. 211-212.

14. Antoni FURIÓ, «Temps de represa i creixement. La recuperació del final de l'edat mitjana i l'inici de la moderna», a *Història Agrària dels Països Catalans*, vol. II, Barcelona, Universitat de Barce-

Es partia d'un camp menys poblat, amb molta terra erma, amb masos rònecs o cases buides, en el qual les famílies pageses que havien sobreviscut a la crisi afrontaven el repte de la subsistència o fins i tot d'un cert creixement, amb uns drets senyorialss consolidats tot i l'alliberament dels mals usos per part dels qui havien pogut assumir els talls, a més dels qui suportaven imposicions de les universitats justificades per l'endeutament que ja arrossegaven via censal, com les esmentades per P. Gifre a la vegueria de Girona.¹⁵ En aquell context, l'objectiu era l'accés a la terra, al domini útil aprofitant l'extensió de l'emfiteusi, i si es donava l'ocasió la incorporació de masos rònecs al mas que ja es tenia establert.

Tot i la diversitat de comportaments en llocs diferents, hi ha coincidència a assenyalar que els efectes de la crisi havien afavorit particularment els pagesos benestants, que augmentaren el volum de terres, i fins i tot alguns de mitjans que pel mateix mecanisme es convertien en benestants. La major part dels uns i dels altres eren remences que havien pagat les compensacions i que es continuaven declarant homes «propis, solius i afocats». Els petits pagesos, alguns carregant el deute dels talls, augmentaren en nombre. Entrat el segle XVI, s'accentuava la diferenciació social interna amb un increment de la propietat dels benestants i una disminució de la dels petits, que alhora seguien augmentant. En el cas de la vall d'Aro, s'ha constatat que foren justament els pagesos mitjans els qui haurien tingut una major reducció.¹⁶

Resulta especialment interessant l'estudi realitzat per J. Fernández Trabal sobre la família dels Bell-lloc de Girona, membres del patriciat urbà i amb un patrimoni rural important, en el qual constata com fou a partir de 1490 quan recuperà l'interès per la renda de la terra, amb nous establiments, però també amb arrendaments i parceries, i particularment ampliant el patrimoni. Entre 1496 i 1508, recuperaren o milloraren els drets sobre cinc masos, dos dels quals rònecs, i en compraren tres més (un de rònec), a banda de feixes de terra i horts i parcel·les urbanes.¹⁷ En aquest cas, l'inici del redreç, protagonitzat també per propietaris urbans, reflecteix com aquests senyors canviaren antics drets o servituds per assegurar-se el poblament i l'augment de la renda senyorial des d'aquells darrers anys del segle XV.

---

lona, 2004, p. 196-199. Sobre la interpretació de l'impacte de la Sentència, vegeu: Jaume VICENS VIVES, *Historia de los remensas en el siglo XV*, Barcelona, CSIC, 1945; Eva SERRA I PUIG, «El règim feudal català abans i després de la Sentència Arbitral de Guadalupe», *Recerques* (Barcelona), núm. 10 (1980), p. 17-32.

15. Pere GIFRE, «Mercat de la terra i formació de patrimonis agraris (1486-1720). Una primera aproximació», a Rosa CONGOST i Lluís TO, *Homes, masos, història: La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 188.

16. Pere GIFRE, «Mercat de la terra...», p. 189. Cal tenir en compte, però, que el terme de comparació es fa entre dos capbreus molt distants, 1343 i 1567, i que els motius del canvi podien correspondre a moments diferents.

17. Josep FERNÁNDEZ I TRABAL, *Una família catalana medieval...*, p. 399-406.

Dins de la diversitat esmentada, al Baix Llobregat, J. Codina registra els primers símptomes de represa d'una manera primerenca, a partir de 1476 i fins a 1500, amb «més terra que mai» com a expressió que es començaven a posar en conreu noves terres ermes, algunes que havien quedat abandonades i d'altres que formaven part dels aiguamolls del delta del Llobregat que també es convertirien en conreu. Els artigaires de Sant Boi eren sovint forans, de Barcelona, i des de final de segle ja hi consta algun francès. En aquest cas, les terres eren cedides sovint en arrendament a mitges i per terminis curts de quatre anys, i fins i tot de menys.¹⁸ El mateix autor troba també la compra o establiment de terres a l'Hospitalet entre 1493 i 1507, tant amb forasters com amb habitants de la mateixa població.¹⁹

A la Catalunya prelitoral, al Vallès, l'anàlisi de l'evolució d'un cert nombre de famílies pageses ens ha permès constatar igualment l'increment de la propietat útil a través de la incorporació de terres i masos ròncs a partir de la darrerria del segle xv i la primera dècada del xvi. El mas Burguès, documentat des d'inicis del segle xiv, adquiria el 1479 el mas Ferrer, derruït i deshabitat, amb totes les terres, al qual s'afegia poc després el mas Ciurans.²⁰ Els Burguès, que eren fins aleshores pagesos mitjans es convertiren en benestants a partir de mitjan segle xvi, quan incorporaren noves terres i cases en el nucli urbà de la vila de Granollers. Els Brustenga, pagesos benestants ja al segle xiv, a final del segle xv incorporaven dos masos més al seu patrimoni, el Rovira Jussana, derruït, i el Rovira Sobirana.²¹ En aquesta mateixa zona, però, també hi ha algun cas, com el del marquès de Canovelles, que ja augmentava les dimensions de l'explotació des de mitjan segle xv; el 1454 els Riudeperes, com a senyors del domini, els establien la pròpia casa forta (derruïda) i les seves terres.²² Amb tot, el creixement més important dels masos que havien sobreviscut a la crisi es va donar a la segona meitat del segle xvi.²³

Més a l'interior, a la plana de Vic, on la crisi demogràfica sembla que hauria estat especialment dura, segons A. Pladevall, s'haurien pogut perdre dos terços de la població i, per tant, amb un gran volum de terres ermes i de masos ròncs, la recuperació dels erms, encara que amb diferències, no hauria estat significativa fins a mitjan segle xvi, coincidint amb l'evolució de la població afavorida per la immigració francesa, tal com constata X. Torres.²⁴

18. Jaume CODINA, *A Sant Boi de Llobregat...*, p. 234-239.

19. Jaume CODINA, *Els pagesos de Provençana...*, vol. I, p. 450.

20. Arxiu Família Margenat (Santa Eulàlia de Ronçana), pergami 47.

21. Arxiu Comarcal del Vallès Oriental, Fons Brustenga.

22. Arxiu Família Puig (Lliçà d'Amunt), Fons Marquès. Els Riudeperes eren senyors de la domus d'Olivet des del segle xiii i el mas Marquès formava part del seu domini.

23. Jaume DANTÍ I RIU, *Terra i població...*, p. 178-180.

24. Antoni PLADEVALL, «La disminució de poblament a la Plana de Vich a mitjans del segle xiv», *Ausa* (Vic), núm. 44 (1963), p. 361-373; Xavier TORRES I SANS, *La vall de Torelló...*, p. 34-38.

A les terres de ponent, si fa no fa amb el mateix percentatge d'abandonament, sembla que la recuperació fou encara més difícil, excepte en els regadius als quals els pagesos benestants accediren a canvi del terratge, tot i que va ser escàs l'accés a les terres de secà que es van mantenir molt més temps ermes, arrendant les herbes als ramaders transhumants. En un procés i en l'altre, les universitats locals també participaren en la cessió de terres. Segons J. Forn, «la rompuda de terres ermes dels secans del ponent català no experimentà un canvi significatiu fins a mitjan segle XVIII».²⁵

La diversitat de comportaments en la recuperació de la terra conreada coincidí, doncs, amb les dificultats per al redreç demogràfic, i tot plegat propiciava una determinada evolució de la producció agrària. També és cert, però, que la productivitat podia créixer perquè les rompudes es feien d'entrada en les terres de millor qualitat, encara que sense innovacions tècniques i productives.²⁶ Les dades quantitatives per a aquest període són minses i fonamentalment derivades de la documentació senyorial, de la renda, amb tots els problemes que la font comporta. La idea generalitzada que a partir dels anys setanta o vuitanta s'iniciava la recuperació hauria de ser forçosament matisada en funció de la diversitat esmentada, tal com s'ha pogut detallar amb més precisió per al País Valencià.²⁷

Per a Catalunya, és encara d'obligada referència la informació que aportà el treball de M. Duran sobre la renda i la producció agrària als segles XVI-XVIII, amb la limitació per al nostre objectiu que les sèries parteixen del 1500, algunes de mitjan XVI, i que, per tant, no permeten apreciar l'evolució des de les darreres dècades del segle XV.²⁸ Amb les oportunes prevencions d'assimilar els arrendaments senyorials a la tendència de la producció, en aquest cas contrastats amb l'evolució dels preus del blat a Barcelona, es poden considerar si més no una aproximació tenint en compte el caràcter proporcional de la major part d'aquells drets. Una primera constatació és que, de set sèries, quatre registren un estancament entre 1500 i 1514 i la resta ho fan entre 1500 i 1510, si bé l'augment entre 1511 i 1515 és igualment escàs.²⁹ Un detall més precís referit a la baronia de Vallmoll (Alt Camp) mostra encara una oscil·lació més inestable: estancada entre 1505 i 1508, amb un lleuger creixement entre 1509 i 1513, i un descens fins a 1520 que arriba a un nivell infe-

25. Josep FORNS I BARDAGÍ, *Economia i societat en els regs...*, p. 72-78.

26. Paulino IRADIEL, «L'economia: produir i comerciar», a *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, vol. III, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996, p. 96-115.

27. Antoni FURIÓ, «Temps de represa i creixement...», p. 197-199.

28. Montserrat DURAN I PUJOL, *Renda i producció agrària a Catalunya (s. XVI-XVIII): l'Alt Ugell, el Tarragonès, la Conca de Barberà, el Baix Camp*, tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona, 1984.

29. Montserrat DURAN I PUJOL, «Producció i renda agrària...», p. 208-211.

rior al dels primers anys del segle.³⁰ No és fins a la dècada de 1520 quan es registra d'una manera més general un creixement significatiu, però encara moderat.

Tot i que les zones estudiades abasten una àrea prou ampla, des de l'Empordà fins al Camp de Tarragona, amb una representació de la Catalunya Vella (Torroella de Montgrí) i la resta de la Catalunya Nova, cal tenir en compte, però, que totes les poblacions estan situades al litoral, o hi són a prop, on la recuperació demogràfica fins a 1515 havia estat també molt limitada, més que a l'interior. El cas de Torroella de Montgrí pot considerar-se paradigmàtic d'aquell continuat estancament, com reflecteix la producció agrària, ja que si bé la població de 1515 mostrava un lleu increment respecte de la de 1497 —de 244 a 248 focs—, la de 1553 tornava a ser inferior i es quedava en 245 focs. Per contra, també coincideixen amb la respectiva tendència demogràfica les poblacions del Camp que iniciaven abans el redreç de la producció agrària, a partir de 1510, entre les quals sobresortia el creixement de Valls, que passava dels 245 focs el 1497 a 337 el 1515 i que arribava als 605 el 1553.³¹

Finalment, pel que fa a l'evolució dels preus del blat, com a possible indicador de la tendència general, la sèrie emprada demostra que no es va produir una primera fase d'alça fins a la darrereria de la dècada de 1520, sense que canviés d'una manera sensible la relació entre producció i demanda ni que afectés encara altres factors inflacionaris. En les dècades següents, els arrendaments senyorials creixien per sobre dels preus, fet que podia reflectir un creixement efectiu de la producció agrària que afavoria igualment l'economia pagesa.³²

Amb les dades disponibles, doncs, coincidim amb G. Feliu que els efectes de la crisi no van suposar una major dificultat per a l'alimentació de la població, excepte en anys extrems, ja que la producció era suficient, amb una major productivitat, per a una demanda també disminuïda.³³ La Sentència de Guadalupe contribuïa a una certa estabilitat, amb beneficis per als pagesos benestants i alhora per als senyors propietaris eminents, però la profunditat de la crisi en la pèrdua de braços i en l'extensió dels erms no hauria permès l'inici més general del redreç agrari des del final de la Guerra Civil fins a l'acabament del regnat de Ferran II.

D'altra banda, dins el marc de la crisi s'havien produït alguns canvis en els conreus, amb un augment de la dedicació als de caràcter més comercial, com eren el vi, l'oli, els fruits secs, els tèxtils com el lli i el cànem, i de manera particular el safrà. L'evolució seguida pel safrà resulta especialment indicativa, ja que la producció

30. Montserrat DURAN I PUJOL, «Producció i renda agrària...», p. 197.

31. Les altres dues poblacions estudiades eren Alcover i Cambrils, amb creixements notables, però menys intensos, de 122 a 242 i de 157 a 197, respectivament.

32. La sèrie de preus és la publicada per Emili GIRALT, «En torno al precio del trigo en Barcelona durante el siglo XVI», *Hispania: Revista Española de Historia* (Madrid), núm. 70 (1958), p. 38-61.

33. Gaspar FELIU, «La crisis catalana de la Baja Edad Media...», p. 452-453.

d'aquesta espècia, sobretot al Pla d'Urgell, a la Segarra, a les terres segarrenques de la Conca de Barberà o al Bages, i la seva comercialització van arribar al seu sostre a la primera meitat del segle xv, quan esdevenia hegemònica en els principals mercats europeus, que eren els alemanys, però fou després de la Guerra Civil quan es perdia aquell predomini i es desplaçava cap a València i Saragossa.³⁴ No es troba una nova preocupació de la Diputació per refer aquell comerç fins al 1495, justament per evitar el frau en la seva elaboració, però ja es tractaria d'un conreu més localitzat i sense creixement.

Amb el canvi progressiu de conjuntura, la rompuda de terres ermes les convertia fonamentalment en camps, dedicades al cereal; segons M. Duran, a mitjan segle xvi, podien suposar entre el 50 i el 80 % del total segons els indrets. La informació sobre la distribució dels diferents conreus, però, és encara molt insuficient, ja que, a més de la que ofereixen els capbreus i les poques sèries de delmes disponibles, sovint s'han utilitzat les referències poc precises que es desprenen de les descripcions dels viatgers que travessaven el Principat o les obres de geògrafs com Pere Gil (1600) i Josep Aparici (1708), interpretades d'una manera conjunta des de finals del segle xv fins a inicis del xviii, sense reflectir alguns dels canvis que es van produir, raó per la qual es conclou la pràctica immobilitat per a tot el període comparada amb les transformacions més significatives del segle xviii.³⁵

En tot cas, ni la vinya ni l'olivera, que amb els cereals formaven la trilogia mediterrània, no sembla que canviessin la proporció de la seva presència durant el període que ens ocupa i fins a mitjan segle xvii. Entre els cereals, era indiscutible el predomini del blat, particularment del forment, seguit de l'ordi, el sègol, la civada, l'espelta i d'altres. No és oportuna l'expressió molt utilitzada de «cereals secundaris» per distingir-se del blat, ja que en algunes zones, especialment les més altes i humides, alguns d'ells podien ser els principals.³⁶ Lluny d'aquells quedaven el cànem, el lli, els arbres fruiters, els llegums i les hortalisses, i més localitzadament, el safrà, l'arròs o la morera. Amb tot, mentre que en algunes zones aquells conreus formaven part del policultiu comú, en d'altres tenien una clara orientació a la comercialització i encara que minoritaris suposaven una aportació molt significativa

34. Pere VERDÉS, «Una espècia autòctona. El comerç del safrà a Catalunya durant el segle xv», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), núm. 31/2 (2001), p. 757-785; FRANCESC RAFAT I SELGA, *Masos, safrà, occitans i pesta negra*, Manresa, Centre d'Estudis del Bages, 1993.

35. Jordi BOLÒS I MASCLANS, *Com veieren els Països Catalans alguns viatgers del segle xvi*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1980; Josep M. TORRAS I RIBÉ, *Camins i viatgers a la comarca de l'Anoia (1494-1834)*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1991; Pere GIL, *Geografia de Catalunya*, ed. de Josep Iglésies, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Societat Catalana de Geografia, 2002; Josep APARICI, *Descripció geogràfica de Catalunya*, ed. de Salvador Llobet, Madrid, CSIC, 1946.

36. Jaume DANTÍ I RIU, «Els cereals. Retrocés del guaret i conreus intensius», a *Història Agrària...*, vol. III, p. 91-124.

a la renda del pagès, cas de l'oli a la vall de l'Ebre o la ja esmentada del safrà.³⁷ Els processos d'especialització i de reculada de la terra campa a favor de la vinya no arribarien, però, fins entrat el segle xvii.

LA PRODUCCIÓ MANUFACTURERA

Són escassos els treballs que han analitzat d'una manera continuada l'evolució de la manufactura catalana entre els segles xv i xvi i, en tot cas, s'ha de recórrer a alguns estudis monogràfics sobre una àrea o un ofici.³⁸ Els efectes de la crisi demogràfica en els nuclis urbans, igualment desiguals, també van comportar la davallada d'aquella producció, tot i que a la ciutat de Barcelona s'havia engruixit considerablement el nombre de gremis durant la segona meitat del segle xiv. A la primera meitat del segle xv, la fiscalitat sobre els teixits suposava el 75 % dels ingressos de la Diputació.³⁹ D'altra banda, fins a les primeres dècades del segle xv també continuaven produint draps de llana altres ciutats i viles com Perpinyà, Girona, Olot, Banyoles, Figueres, Sant Joan de les Abadesses, Sant Llorenç de Morunys o Solsona, que s'exportaven a Sicília o Nàpols.⁴⁰ Així, d'una manera general, no es pot parlar de crisi de la manufactura fins a la Guerra Civil i, en aquest sentit, valorar encara que el descens del comerç d'exportació d'aquells productes s'havia donat més per la competència del major dinamisme dels florentins que per la pròpia crisi interna.⁴¹

Les conseqüències de la guerra s'allargaren en el temps i les Corts de 1480-1481 havien de ser un mitjà per iniciar un tombant.⁴² Però com observà Vicens, malgrat algunes mesures de caràcter proteccionista com podien ser la prohibició d'entrada de draps estrangers, amb alguna excepció, la de no permetre la sortida de corall per part dels forans i la de l'impediment de l'entrada de teixits estrangers a Sardenya,

37. Cristòfor DESPUIG, *Los col-loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, edició a cura d'E. Querol i J. Solervicens, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2011. Despuig feia constar que la zona era deficitària en blat i que, per contra, els olis «mai s'agoten», p. 191. Jaume DANTÍ I RIU (coord.) et al., *L'articulació del territori a la Catalunya moderna*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2015, p. 29-44.

38. Com a exemples: Francesc TORRELLA NIUBÒ, *Contribución al estudio de la industria textil catalana. La Bolla y el comercio textil. De sus orígenes a su decadencia (siglos XIII-XVI)*, tesi doctoral inèdita, Madrid, 1951; Xavier TORRES I SANS, «De senyors del drap a senyors de la terra: draperia i masoveria en la regió de Girona en els segles xvi i xvii», a Rosa CONGOST i Lluís To, *Homes, masos...*, p. 229-268.

39. Claude CARRERE, «La draperie en Catalogne et en Aragon au xve siècle», a *Produzione, commercio e consumo dei panni di lana (nei secoli XII-XVIII)*, Florència, L. S. Olchki, 1976, p. 481-482.

40. Mario DEL TREPPO, *Els mercaders catalans i l'expansió de la Corona catalano-aragonesa*, Barcelona, Curial, 1976.

41. Henri BRESQ, «La draperie catalane au miroir sicilien, 1300-1460», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), núm. 4 (1983), p. 107-127; G. FELIU, «La crisis catalana de la Baja Edad Media...», p. 455-456. L'autor es refereix només al cas barceloní, però les dades d'altres pobles i ciutats permeten considerar-ho d'una manera més àmplia.

42. Jaume VICENS VIVES, *Ferran II i la ciutat...*, vol. I, p. 226-227.

tot plegat no aconseguia refer un comerç que continuava davallant i que alhora reflectia la caiguda de la producció manufacturera fruit del tancament de tallers i de l'emigració de menestrals que s'havia produït.⁴³ El 1480, els consellers barcelonins encara es feien ressò de les pèrdues de població i es dirigien al monarca lamentant-se que «de totes les angoxes que passam es aquesta la major, que vehem venir aquesta ciutat a esser menor que Granollers».⁴⁴

Les intervencions proteccionistes, especialment reclamades per la ciutat de Barcelona, mostraven la debilitat del sector, la impossibilitat d'afrontar la competència estrangera i les dificultats per recuperar l'exportació. Fou a la dècada dels noranta quan alhora es començaren a establir algunes mesures que deixaven entreveure símptomes de recuperació de la producció, com la imposició d'un tribut sobre la llana destinada a l'exportació, el 1491, davant la pretensió barcelonina de prohibir-ne la sortida per afavorir l'adquisició en els tallers propis; el 1495, els paraires de Barcelona demanaven un tracte de favor per a la compra de llanes de Castella. Paral·lelament, el 1493, el mateix gremi de paraires endegava la reforma de les seves ordinacions i impulsava una normativa detallada per evitar l'adulteració del teixit que comportava el descrèdit en els mercats d'exportació; el 1497 s'establí una ordinació general de la indústria tèxtil i el 1499, unes normes d'examen de tots els draps que entraven o sortien.⁴⁵ Era també en aquelles dates, el 1498, quan canviava la percepció dels seus consellers sobre l'evolució de la població en constatar una immigració alhora vinculada a l'activitat manufacturera: «Cascun dia crexen de novells pobladors que venen de diverses parts per fer lo exercici e art de les lanas e draperia».⁴⁶ Efectivament, la ciutat havia iniciat un creixement demogràfic lleu: passava dels 5.847 focs de 1497 als 6.432 de 1515, però tornaria a quedar estancada fins a mitjan segle, afectada per nous brots epidèmics.⁴⁷

Seria, doncs, la doble preocupació de l'Administració municipal i de les corporacions gremials per al millorament de la producció i per a les possibilitats de comercialització el que indicava un cert canvi de tendència. Les ordinacions aprovades pel Consell de Cent el 1499 reglamentaven amb tot detall la qualitat de les llanes que es compressin, el procés de preparació, les successives intervencions dels paraires, dels teixidors i dels tintorers i, finalment, l'examen que havien de passar els teixits fins a la col·locació del plom per part del Consolat del Pont d'en

43. Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya...*, vol. II, p. 205-206. La crisi es reflectia clarament amb la caiguda del periatge en el port barceloní.

44. Citat per Jaume VICENS VIVES, *Ferran II i la ciutat...*, vol. III, p. 82.

45. Esteve Gelabert BRUNIQUER, *Rúbriques*, vol. V, p. 170.

46. Citat per Jaume VICENS VIVES, *Ferran II i la ciutat...*, vol. II, p. 262.

47. Albert GARCÍA ESPUCHE i Manuel GUÀRDIA BASSOLS, «Consolidació d'una estructura urbana: 1300-1516», a Jaume SOBREQÜÉS CALLICÓ (dir.), *Història de Barcelona*, vol. 3, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1992, p. 11.

Campderà.⁴⁸ L'any 1500, el mateix Consell aprovava una altra ordenança en la qual s'establia que la quota que havien de pagar tots aquells qui havien d'examinar-se en els col·legis i confraries per poder esdevenir mestres no fos superior a dotze sous, per tal d'atraure a la ciutat menestrals que s'hi volguessin instal·lar.⁴⁹

A Girona, un altre dels centres drapers més important, després de Barcelona i Perpinyà, sembla que l'evolució no fou gaire diferent, si bé el redreç s'encetava ja a partir de 1480 amb l'aportació que suposava una immigració procedent d'altres pobles de la comarca i també de francesos que venien a omplir el buit produït d'ençà de la Guerra Civil. Es tractava d'una immigració induïda pel consell municipal en la mesura que oferia, a partir de 1473, un seguit de franqueses fiscals a les famílies que s'hi instal·lessin i hi residissin almenys durant quatre anys. Majoritàriament va ser gent d'ofici, sobretot paraires, teixidors, tintorers, calceters i d'altres, un flux que arribaria al màxim entre 1489 i 1513, passant de 621 focs (1485) a 1.089 (1513).⁵⁰ Fou, però, en els primers quinze anys del segle XVI quan es constata l'enfortiment de l'organització gremial, la reorganització del mercat de la llana o l'augment del nombre de tints, entre altres signes de la recuperació econòmica del sector. Un dels fets que confirmava aquell impuls fou la creació, el 1509, de la figura del «prohom mercader», un membre del gremi dels paraires que tindria com a funció el control dels afers relacionats amb la producció i el comerç dels teixits de llana, amb capacitat d'imposar sancions si no complien les condicions exigides, càrrec assimilable al cònsol del Pont barceloní o a l'equiparable de la ciutat de Perpinyà.⁵¹ Cal assenyalar que també hi van fer estada alguns mercaders perpinyanesos o barcelonins que contribuïren amb inversió a l'esmentat redreç, cas dels Çaconomina, que establiren tints.⁵²

També es produïa a Girona la conjunció de la iniciativa particular amb el suport de les ordinacions municipals o gremials, essent significatiu que només referides als paraires se n'arribessin a aprovar disset entre 1476 i 1515.⁵³ El resultat de tota aquella sèrie de mesures es veia reflectit en l'augment de la població activa dedicada al sector tèxtil i, malgrat això, els paraires es queixaven de la manca de tei-

48. Pere MOLAS RIBALTA, «L'etapa final del Consolat del Pont de Campderà. Un tribunal tècnic de la indústria drapera a Barcelona», *Pedralbes* (Barcelona), núm. 9 (1989), p. 139-153.

49. AHCB, Consell de Cent, Registre d'ordinacions, 1B-IV-11, 12 (1499-1500). Jaume CARRERA PUJAL, *Historia política y económica de Cataluña*, vol. 1, Barcelona, Bosch, 1946, p. 69-70.

50. Narcís CASTELLS I CALZADA, «Els moviments migratoris en la Catalunya moderna: el cas de la immigració envers la ciutat de Girona (1473-1576)», a *Actes: Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1984, p. 65-74.

51. Narcís CASTELLS I CALZADA, «Oficis i gremis a la Girona moderna», a Ramon ALBERCH *et al.*, *Gremis i oficis a Girona*, Girona, Ajuntament de Girona, 1984, p. 82-85.

52. Xavier TORRES I SANS, «De senyors del drap a senyors de la terra...», p. 240-241.

53. Narcís CASTELLS I CALZADA, «Oficis i gremis...», p. 82. L'autor reproduïx el títol de les ordinacions de 1476, «Ordinacions per l'augmentació de la draperia qui en la dita ciutat de Gerona se farà», en les quals es precisaven els detalls tècnics i la qualitat que havien de complir les peces de teixit.

xidors per afrontar el creixement de la producció i de la capacitat de comercialització amb la recuperació de l'exportació cap a Sicília i Sardenya. Resulta significatiu comprovar com, en l'estructura ocupacional gironina, només dos grups d'oficis van registrar un augment significatiu durant el darrer quart del segle xv: els de la manufactura tèxtil, que sumaven nou punts entre 1474 i 1496 (del 27 al 36 %), i els de la construcció, que n'incrementaven quatre i mig (de 8,3 a 12,8 %), l'un i l'altre en relació amb la represa demogràfica i amb el predomini de la draperia. La dedicació al sector tèxtil, però, creixeria menys en el segle xvi, ja que el 1534 suposava el 37,5 % i arribava al 40 % a mitjan centúria, essent el percentatge més alt a partir del qual s'inicià el descens. A més dels oficis principals del sector, paraires i teixidors, també contribuïen al procés oficis auxiliars com els tintorers i els saboners, que disposaren igualment de noves ordinacions en aquell període. D'altra banda, el sector del cuir, que era el segon en importància a la ciutat, registrava una lleugera davallada que es feu més gran durant el primer terç del segle xvi (del 20,5 al 17,2 % entre 1474 i 1496 i arriba a l'11 % el 1534). Altres sectors amb una menor presència, com el del metall, es van mantenir estables i en tot cas creixien ben poc entrat el segle xvi.⁵⁴

La preocupació per mantenir i augmentar les mesures proteccionistes va ser una constant en els primers quinze anys del segle xvi i el Consell de Cent barceloní ho proposava a la Corona, no solament com a resposta a les confraries de la ciutat, sinó també en defensa de la manufactura catalana en el seu conjunt; així, el 1506 sol·licitava que s'assegurés l'entrada dels teixits catalans a Sicília i Nàpols prohibint l'entrada dels francesos. El creixement de la producció de teixit de llana es reflectia també en la sol·licitud presentada a les Corts de 1515 per tal que s'augmentés el dret d'eixida de llanes del Principat, ja que eren indispensables per cobrir la demanada interior, a banda de l'entrada de llanes foranes d'Aragó, Castella o Anglaterra.⁵⁵ També continuava l'atenció sobre la qualitat dels productes, ja fos sobre els cuirs que entraven, que havien de ser examinats pels blanquers, ja fos que els mateixos paraires impediessin que es fessin «draps curts», de menys trames de les establertes a les ordinacions, o que els corders exigissin que el cànem fos de millor qualitat. Paral·lelament es creaven nous gremis, com el dels perxers (1506) i el dels barreters (1509). En els mateixos anys, es feien noves ordinacions: el 1510, les dels paraires, els tintorers i els teixidors, tres oficis que participaven de l'esmentada represa del teixit de llana.

Pel que fa a la repercussió sociopolítica de la nova conjuntura, hem pogut cons-

54. Xavier TORRES I SANS, «De senyors del drap a senyors de la terra...», p. 256-261. Els càlculs s'han realitzat a partir dels interessants annexos quantitius que l'autor ofereix, extrets alhora de treballs diferents.

55. Jaume CARRERA PUJAL, *Historia política y económica...*, vol. I, p. 72-74.

tatar que la presència dels menestrals a les institucions municipals no es corresponia exactament a l'evolució dels oficis en termes quantitativs, sinó sobretot a les condicions que tenien en el moment de la concessió del privilegi corresponent. En el cas de Barcelona, el nombre de membres dels oficis que eren insaculats per al Consell va variar justament entre 1506 i 1518, quan, de fet, el creixement efectiu fou molt més tardà. Va tornar a variar puntualment el 1597 quan quedà ja fixat fins al segle XVIII. És oportú, en tot cas, constatar quins foren els oficis que incrementaven la insaculació i quins la disminuïen, ja que en alguna mesura podia correspondre a la variació en el nombre d'efectius del gremi. Augmentaren els insaculats els paraires (de 26 a 32), els sastres (de 14 a 24), els ferrers (de 35 a 40), els blanquers (de 15 a 17), els sabaters (de 30 a 32) i els pellers (de 8 a 14); disminuïren els espasers (de 16 a 12), els teixidors de lli (de 22 a 12) i els candelers de seu (de 20 a 18).⁵⁶ Si bé la jerarquia intergremial, des de la perspectiva de la representació pública a la ciutat, pràcticament no va variar entre el segle XV i l'inici del XVIII, al marge del respectiu pes econòmic, l'increment d'insaculats coincidia amb els oficis dels sectors que recuperaven alguna part de la capacitat de producció que Barcelona havia perdut.

Mentre que les intervencions fetes per Ferran II per redreçar l'activitat econòmica van afavorir mercaders i menestrals, per contra, la reforma de la composició del Consell de Cent a través del privilegi de regiment de 1493, i el de la insaculació de 1498, va suposar un retrocés en la representativitat d'artistes i menestrals, amb l'alternança entre ells en la cinquena conselleria, alhora que va consolidar el poder dels ciutadans honrats, a diferència del que havia estat el privilegi d'Alfons el Magnànim de 1455. Amb tot, Antoni de Capmany, al darrer quart del segle XVIII, vinculava un aspecte i l'altre, des de la seva perspectiva il·lustrada, en considerar que «el gobierno democrático del pueblo [...] contribuyó a poblarla de hombres activos y de ciudadanos laboriosos, cuya esencial ocupación debía ser el comercio, las artes y la navegación».⁵⁷ Si els estudis fets sobre el govern de la ciutat coincideixen a afirmar que, comparativament al que succeïa en bona part de ciutats europees, aquell contenia una àmplia representació social, cal tenir present que la resistència dels ciutadans honrats, dels cavallers i sovint també dels mercaders, va impedir que es creés la sisena conselleria per als menestrals fins a 1641, en un context de revolta social i de conflicte amb la monarquia hispànica.⁵⁸

56. Jaume DANTÍ I RIU, «Els gremis i el govern municipal: participació i representació corporativa al Consell de Cent a l'època moderna», *Barcelona: Quaderns d'Història* (Barcelona), en premsa. Altres oficis no vinculats directament a la manufactura també van tenir alguna variació: els mariners passaren de 46 a 55 i els corredors de coll, de 15 a 14.

57. Antoni de CAPMANY I DE MONTPALAU, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, vol. I, Barcelona, Cámara de Comercio y Navegación, 1961, p. 446.

58. James AMELANG, *La formación de una clase dirigente: Barcelona 1490-1714*, Barcelona, Ariel, 1986.

ENTRE EL REDREÇ I L'ESTANCAMENT

Així doncs, avaluar el període de 1479 a 1516 des de la perspectiva econòmica, i particularment a partir de l'evolució de la producció agrària i de la manufactura, resulta encara dificultós per la doble mancança de més estudis de caràcter quantitatiu que cobreixin d'una manera continuada aquella cronologia i pel desigual coneixement de què es disposa de les distintes zones de Catalunya. D'altra banda, tot i constatar alguns trets comuns que podrien aproximar-nos a respondre en una determinada direcció, s'ha de subratllar la important diversitat que oferia el territori català, tant per la incidència de les crisis, més que de la crisi, i especialment de la Guerra Civil i de la guerra pagesa, com per les possibilitats de recuperació.

Un dels aspectes que mereixeria encara una major atenció és el de l'evolució de la població, més enllà de les xifres que es desprenen dels fogatges, és a dir, l'estudi més precís dels processos de desplaçament interior, tal com s'ha pogut fer pel cas de Girona, ja que si la necessitat de braços era evident per posar en conreu terres ermes i afrontar la cura de masos que havien augmentat considerablement la seva unitat d'explotació amb la incorporació d'alguns de rònecs, no era menys necessària la disponibilitat de mans per recuperar la producció de tallers artesans o instal·lar-ne de nous. El moviment del camp cap a certs nuclis urbans, cap a ciutats i viles mercat, pot explicar algunes de les diferències en la recuperació de la població, així com la represa econòmica avançada d'unes àrees en detriment d'altres.

Pel que fa a la cronologia en l'evolució de la producció agrària, el recurs als arrendaments senyorials és, sens dubte, un mitjà d'aproximació i, en aquest sentit, la gran limitació és no disposar de sèries per a les últimes dècades del segle xv. En tot cas, entre 1500 i 1515 predominava encara l'estancament degut al major buit poblacional patit finalment en el camp, que dificultava l'increment per extensió, tot i millorar ja la productivitat i les conseqüències estabilitzadores de la Sentència. Si sembla clar que el creixement no va arribar fins a partir de 1520, cal fer notar que no falten els exemples de la incorporació de masos rònecs per part d'emfiteutes, també remences, ja abans de 1460-1470 (fets que expliquen que aquella fos una causa sobresortint de l'últim període del conflicte), així com la creació de nous establiments per part de propietaris directes, de manera que tot plegat permetia la recuperació de la renda agrària en el tombant de segle.

En relació amb l'evolució de la manufactura són sobretot els aspectes estructurals, vinculats a l'actuació de l'organització gremial, la intervenció dels governs municipals i l'afavoriment del poder reial a través de les mesures proteccionistes, els que indiquen les principals dificultats i els signes de canvi.⁵⁹ En aquest sentit,

59. La possible utilització dels arrendaments de drets de bolla, com a font quantitativa, s'ha demostrat que era més representativa del consum que de la producció i per aquest motiu no els hem pres en consideració. Montserrat DURAN I PUJOL, «Els arrendaments dels drets de Bolla: un indicador vàlid

s'ha pogut constatar un cert dinamisme a partir de 1490, a Girona deu anys abans, però sense resultats significatius fins a l'inici del segle XVI i encara amb una preocupació constant per la competència, sobretot francesa, per la qual s'exigia la intervenció reial. La dificultat per assegurar els mercats exteriors, amb la important amenaça corsària, explica l'estancament del dret del periatge del port barceloní fins a 1525.⁶⁰ En tot cas, l'augment del nombre de menestrals, la creació de nous gremis, la major atenció a la qualitat dels productes, són manifestacions d'un canvi que tindria els seus resultats entrat el segle. Caldria avançar en la recerca sobre l'aportació en aquell redreç de la manufactura dispersa pel territori, i en particular la de centres, com Sant Llorenç de Morunys, que havien estat significatius en l'exportació fins a mitjan segle XV.⁶¹

El període, doncs, hauria tingut més d'estancament que de redreç. És, però, dins del segle XVI quan apareixen les bases que fan possible l'entrada en un creixement important a mitjan de la centúria, amb l'inici d'una articulació del territori que ja han posat en qüestió les expressions de decadència i d'obscuritat referides als segles XVI i XVII catalans.

---

per mesurar la producció i el consum de teixits?», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* (Barcelona), núm. XIV (2003), p. 9-39.

60. Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya...*, vol. II, p. 253-255.

61. Xavier TORRES I SANS, *La vall de Torelló...*, p. 47-50. El gremi de paraires de Vic disposava de noves ordinacions el 1512. Els paraires de Torelló sol·licitaven la creació del seu propi gremi el 1511.